

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 13, Αρ. 1 (2024)

Τεύχος 13

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός Τόμος: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση
Επιμέλεια: Ελένη Σκούρτου, Κωνσταντίνος Βρατσάλης, Αλβίζος Σοφός

Τεύχος 13, 2024

Κοινωνικο-ιστορική ανάλυση και διαπολιτισμική
θρησκευτική εκπαίδευση στο σύγχρονο σχολείο.
Ο ρόλος της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας.

Πολύκαρπος Καραμούζης, Νικόλαος Τσιρέβελος

doi: [10.12681/revmata.37958](https://doi.org/10.12681/revmata.37958)

Copyright © 2024, Πολύκαρπος Καραμούζης, Νικόλαος Τσιρέβελος

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμούζης Π., & Τσιρέβελος Ν. (2024). Κοινωνικο-ιστορική ανάλυση και διαπολιτισμική θρησκευτική εκπαίδευση στο σύγχρονο σχολείο. Ο ρόλος της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 13(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.37958>

**Κοινωνικο-ιστορική ανάλυση και διαπολιτισμική θρησκευτική
εκπαίδευση
στο σύγχρονο σχολείο.
Ο ρόλος της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας.**

Πολύκαρπος Καραμούζης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
pkaramouzis@rhodes.aegean.gr

Νικόλαος Τσιρέβελος
Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας
ntsirevelos@hotmail.com

Abstract

The Religious Course has a long history since the 19th century, and it was based on specific theological interpretive constructions directly linked to the prevailing religion and confessional or catechetical character. Today the investigation of the social construction of reality requires showing how religious constructions can function in a new reframed interpretative and functional social scheme and how this can be understood through education. The main purpose of this paper is to investigate the utilization of the tools of socio-historical analysis in the preparation of Religious Education Study Programs based on the needs of the modern pluralistic society. Emphasis is placed on connecting the pursuits of socio-historical analysis with intercultural-interreligious education in Religious Education.

Key words: Intercultural-Interreligious Education, Religious Education, Socio-historical analysis, Sociology of Religion

1. Εισαγωγή

Η εκπαίδευση, ως διαδικασία κοινωνικής νοηματοδότησης, οφείλει να λαμβάνει υπόψη το εκάστοτε κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται. Η συστηματική διδασκαλία λειτουργούσε ως διαμεσολαβητής της κοινωνικής κατασκευής και του τρόπου οργάνωσης της πραγματικότητας, αξιοποιώντας κοινωνιολογικά εργαλεία και μεθόδους που επιχειρούν να καταστήσουν την παρεχόμενη γνώση χρηστική εντός του κοινωνικού πεδίου. Προς την κατεύθυνση αυτή, η ενσωμάτωση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης συμβάλλει στην κατανόηση των πραγματικών γεγονότων της Ιστορίας, όπως εμφανίζονται στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο και όχι στη φαντασική θέσμισή τους. Συγχρόνως, όμως, διευκολύνει τη μελέτη διαφόρων κοινωνιών, διερευνώντας την αλληλεπίδρασή τους στην εξέλιξη της κάθε κοινωνίας (Giddens & Sutton 2020:15). Συνεπώς, το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο μελετάται τόσο ως αντικείμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας όσο και ως επιδραστικός παράγοντας λειτουργίας της. Προς την ίδια κατεύθυνση, η κοινωνική ιστορία μιας θρησκευτικής κοινότητας επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη της ερμηνεύουν και ασκούν τη θρησκευτική τους συμπεριφορά, ενώ, από την άλλη πλευρά, μπορεί να συμβάλει στη μελέτη της επίδρασης των διαφορετικών όψεων μιας θρησκείας στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον. Ιδιαίτερα, το μάθημα της Θρησκευτικής Αγωγής εντάσσεται ουσιαστικά σε αυτή τη διαλεκτική των κοινωνικο-πολιτικών αλληλεπιδράσεων, αφού ενσωματώνει και ενσωματώνεται στην κοινωνική μεταβολή. Άλλωστε, οι μετακινήσεις των πληθυσμών, η παγκοσμιοποίηση, αλλά και η τεχνολογική ανάπτυξη, συμβάλλουν στη διαμόρφωση πλουραλιστικών και διαρκώς μεταβαλλόμενων κοινωνιών (Bauman, 1998; Friedman, 2012). Έτσι, λοιπόν, ο ρόλος της θρησκείας και ο χαρακτήρας του ΜτΘ επηρεάζονται από το διαρκώς εξελισσόμενο κοινωνικό γίγνεσθαι. Συνεπώς, οι κοινωνικές-ιστορικές μορφές κατανόησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης αποτελούν επίσης ένα στοιχείο που οφείλει να ληφθεί υπόψη στο βαθμό που η θρησκεία λειτουργεί ως ενδοκοσμική παρουσία με σημαντικές επιπτώσεις στην κατασκευή των κοινωνικών νοημάτων (Durkheim, 1994).

Στην ελληνική περίπτωση, οι συζητήσεις για το ρόλο της θρησκείας στον δημόσιο χώρο έχουν ένα ενδιαφέρον, όταν αυτές γίνονται με αφορμή τον δημόσιο ρόλο της και τις δομές εξουσίας που η παρουσία της νοηματοδοτεί (Ζαμπέτα, 2003). Ιδιαίτερα, με αφορμή το Μάθημα

των Θρησκευτικών (ΜτΘ), οι συζητήσεις αυτές επικεντρώνονται, όχι χωρίς αντιπαραθέσεις, στον χαρακτήρα και την υποχρεωτικότητα ή μη του ΜτΘ (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2019: 51). Το κεντρικό ζήτημα μέσα από τις συζητήσεις αυτές είναι η προσπάθεια ανακατασκευής των νοηματικών σχέσεων που συνδέονται με την παρουσία του θρησκευτικού πεδίου στον δημόσιο χώρο διαμέσου του ιδεολογικοπολιτικού ελέγχου του μαθήματος της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης (ΘΕ) στο σύγχρονο σχολείο. Αναμφίβολα, οι συζητήσεις αυτές επαναφέρουν στο προσκήνιο τη θρησκεία και την αναζήτηση νέων εγκόσμιων ρόλων μέσω τυπικών μορφών μάθησης και ερμηνευτικών σχημάτων, που η επίσημη διδασκαλία ενός μαθήματος επιφέρει (Καραμούζης, 2018).

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να πραγματευτεί τον χαρακτήρα του σύγχρονου ΜΤΘ ή ενός εναλλακτικού μαθήματος με βάση τον πλουραλιστικό χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνίας. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού διερευνάται η αξιοποίηση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης στην κατασκευή των Προγραμμάτων Σπουδών (ΠΣ) Θρησκευτικής Εκπαίδευσης (ΘΕ) και ιδιαίτερα της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας για τον σκοπό αυτό.

2. Κοινωνικο-ιστορική ανάλυση της Θρησκείας

Η κοινωνικο-ιστορική ανάλυση επιδιώκει την κατανόηση της εξέλιξης των κοινωνιών στο πέρασμα του χρόνου. Με βάση τις μεθόδους της Κοινωνιολογίας και της Ιστορίας, η κοινωνικο-ιστορική ανάλυση διερευνά με αντικειμενικότητα τα κοινωνικά φαινόμενα και τα αίτιά τους, τις σχέσεις και την αλληλεπίδραση των κοινωνιών, τους κοινωνικούς θεσμούς και τις ποικίλες εκφράσεις τους (Durkheim, 1994). Συγχρόνως, επιδιώκει την εξελικτική αποτίμησή τους με σκοπό την πληρέστερη κατανόηση της σύγχρονης ζωής (Giddens & Sutton, 2020: 15).

Η κοινωνικο-ιστορική ανάλυση έχει επίσης ανθρωπολογικές διαστάσεις. Εξετάζει την πορεία του ανθρώπου στην ιστορία, τις προσπάθειες οικειοποίησης του περιβάλλοντος, την εξέλιξη των θεσμών και την αλληλεπίδρασή των κοινωνιών (Καραμούζης, 2015). Επιπρόσθετα, επεκτείνεται στους τρόπους οργάνωσης της ζωής (Crompton, 2008). Σύμφωνα με τον Bourdieu, η εξέταση αυτή μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση του ατόμου και των κοινωνικών τάξεων μέσω της ανάλυσης του οικονομικού, πολιτισμικού, κοινωνικού και συμβολικού κεφαλαίου που οι ομάδες διαχειρίζονται (Bourdieu, 1986). Σε αυτή τη διαδικασία, μελετάται η καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων, οι λειτουργικές και τελετουργικές εκφράσεις της και καθετί σχετικό με τις δραστηριότητές τους (Wetherell, 1998). Επομένως, η κοινωνικο-ιστορική μελέτη αποτελεί ένα διεπιστημονικό πεδίο έρευνας των ποικίλων εκφάνσεων των ανθρώπινων κοινωνιών και των πολιτισμών στην ιστορική τους διαχρονία (Giddens & Sutton, 2020: 15).

Η μελέτη αυτή επεκτείνεται και στα ζητήματα της θρησκείας. Η κοινωνικο-ιστορική ανάλυση της θρησκείας αναδεικνύει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της, τις κοινωνικές επιρροές που υφίσταται, τα ερμηνευτικά θρησκευτικά σχήματα που δημιουργεί και προβάλλει, καθώς και την επίδρασή τους στον κοινωνικό χώρο (Καραμούζης, 2015), τη σχέση της με την πολιτική και την εξουσία (Παπαρίζος, 2001: 184). Ειδικότερα, η κοινωνικο-ιστορική ανάλυση διερευνά τα στοιχεία εκείνα που είναι γνωστό ότι επηρεάζουν τη θρησκεία, όπως εθνότητα, εθνικότητα, φύλο, οικονομική δράση, ταξική θέση, αστική έναντι αγροτικής καταγωγής, πολιτική αλληλεγγύη, μορφωτικό επίπεδο, επίπεδο εισοδήματος, πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη κ.α. Τα στοιχεία αυτά συμβάλλουν στην κατανόηση της εξελικτικής πορείας της θρησκείας και των αντίστοιχων ταυτοτήτων που δημιουργεί στην ιστορική της διαχρονία (Slade, 2020:3).

Χάρη στις κοινωνικές επιστήμες έγινε περισσότερο κατανοητός ο ρόλος της θρησκείας –είτε θετικά είτε αρνητικά- στην κοινωνική οργάνωση, την πολιτική επίδραση και την πολιτιστική εξέλιξη. Οι έρευνες του Durkheim σύνδεσαν τη θρησκεία με τους γενικούς θεσμούς της κοινωνίας, δίνοντας έμφαση στους κοινωνικούς και ανθρωπολογικούς συμβολισμούς και την πρακτική τους σημασία για τη διάκριση μεταξύ ιερού και βέβηλου (Durkheim, 1987). Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι τα κοινωνικά γεγονότα και φαινόμενα προέρχονται από την κοινωνία, δηλαδή από συλλογικές εκδηλώσεις, παρόλο που οι συζητήσεις για την ατομική θρησκευτικότητα έχουν σήμερα αποκτήσει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις κοσμικές κοινωνίες (Hervieu-Leger, 2006). Έτσι, λοιπόν, η ποικιλία των ιδεών που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, μπορούν να

λειτουργούν ως παράγοντες της κοινωνικής δράσης. Αναμφίβολα, σε αυτές τις ομάδες ανήκουν και οι θρησκευτικές κοινότητες, οι οποίες διαμορφώνονται μέσα από τις θεολογικές ιδέες ή αλλιώς τα θρησκευτικά δόγματα (Durkheim, 1978). Η κοινωνικο-ιστορική μελέτη των θρησκειών αναδεικνύει την ιστορική ανάπτυξή τους, το πέρασμα από το χάρισμα στον θεσμό, λαμβάνοντας υπόψη και τις θεολογικές ιδέες (Eliade, 1963), αλλά και τη σχέση της θρησκείας με την οικονομία και την πολιτική δράση (Weber, 1992).

Ακόμη και σε εκκοσμηκευμένα περιβάλλοντα, μια τέτοια ανάλυση μελετά την εξέλιξη νέων μορφών θρησκευτικότητας. Τέτοιες είναι οι νέο-φυλές (neo-tribes), δηλαδή μικρές ομάδες με δεσμούς ταυτότητας και «τελετουργική λατρεία», με αφορμή τη μουσική, τις ιδέες, τον τρόπο ένδυσης, τις αθλητικές δραστηριότητες (Maffesoli, 1995) ή ακόμη και οι νέες μορφές ατομικής θρησκευτικότητας, που διακρίνεται από τις παραδοσιακές θρησκείες (Bellah, 2008). Επιπρόσθετα, οι μετακινήσεις των πληθυσμών, τα νέα θρησκευτικά κινήματα, η έξαρση του φονταμενταλισμού, αλλά και οι ποικίλες θρησκευτικές αναβιώσεις (Giddens & Sutton, 2020: 825), καθιστούν επιτακτική τη κοινωνικο-ιστορική μελέτη της θρησκείας και την απαλλαγή των κοινωνικών ομάδων από το φαντασιακό ιδεώδες των θρησκευτικών αναπαραστάσεων και αντιλήψεων.

Τα παραπάνω στοιχεία που συνοπτικά αναφέρθηκαν αναδεικνύουν την εξέταση της θρησκείας μέσα από τις κοινωνικές και ανθρωπολογικές επιστήμες. Η αξιοποίηση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης κρίνεται σκόπιμη από την πλευρά της εκπόνησης των πολιτικών εκπαίδευσης, στον βαθμό που αποκαλύπτει τόσο το κοινωνικό συγκείμενο όσο και τους τρόπους που αυτό συμπλαισιώνεται στην εκπαιδευτική διαδικασία. Από την άλλη, καθίσταται όλο και περισσότερο αντιληπτό ότι καμιά κοινωνική, ιστορική, πολιτισμική, φυσική ή άλλη «πραγματικότητα» δεν υφίσταται ως δεδομένη δίχως τη διαμεσολάβηση των νοηματικών ερμηνευτικών σχημάτων, που οι δυποκειμενικές εννοήσεις των δρώντων υποκειμένων κατασκευάζουν, διαχειρίζονται και μεταφέρουν από γενιά σε γενιά. (Berger&Luckmann, 2003:132). Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η θρησκεία, η οποία έχει την τάση να οδηγείται σε μια φαντασιακή ανακατασκευή του κόσμου και να προσδιορίζει αυτόν με μοναδικά ερμηνευτικά σχήματα, μέσω των οποίων ο κόσμος καθίσταται «πραγματικός» (Davie, 2010). Η μελέτη, ωστόσο, της διάχυσης των θρησκευτικών νοημάτων είναι σημαντική στον βαθμό που λειτουργούν πολλές φορές συμπλαισιωτικά και όχι περιφερειακά στη διαμόρφωση της κοινωνικής κατασκευής. Τα συμπλαισιωτικά αυτά νοήματα προκύπτουν πολλές φορές από ερμηνευτικά σχήματα, που η θεολογική σκέψη αναπτύσσει σχετικά με τον «λόγο περί θεού», το περιεχόμενο του οποίου έχει σημαντικές επιπτώσεις, όχι μόνο για τον πιστό της κάθε θρησκείας, αλλά και για την ίδια την πολιτική λειτουργία των μορφών θρησκευτικής έκφρασης (Καραμούζης, 2015).

3. Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα ως νοηματική ιδιοποίηση της θρησκείας.

Το ΜτΘ αποτελεί ένα από τα βασικά μαθήματα από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Το 19^ο αιώνα είχε την ονομασία «Κατήχηση και Ιερά Ιστορία» με στόχο, μέσω της χριστιανικής πίστης, να καλλιεργείται η ηθική και ο πιστός να οδηγείται στην τήρηση των πολιτικών του υποχρεώσεων (Περσελής, 2011). Μέχρι και τη δεκαετία του 1980, το μάθημα διατήρησε την κατηχητική και ηθικοπλαστική διάσταση (Καραμούζης, 2004). Στα τέλη του 1970, προστέθηκε σταδιακά η διδασκαλία των άλλων θρησκειών, οι οποίες προσεγγίζονταν με βάση την Ορθόδοξη διδασκαλία (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2018).

Σε όλη αυτή την πορεία, η ελληνική Πολιτεία και η Ορθόδοξη Εκκλησία χρησιμοποιούν το μάθημα των Θρησκευτικών για την πραγμάτωση των δικών τους επιδιώξεων (Κογκούλης, 2016) και την καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας των νεοελλήνων (Καραμούζης, 2018). Έτσι, το ΜτΘ εξυπηρετεί τον ηθικό, πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό των πολιτών (Ζαμπέτα, 2003) και ειδικά τη διαμόρφωση της «ελληνο-χριστιανικής» μονοπολιτισμικής ιδεολογικής εκδοχής (Καραμούζης, 2004).

Στα ΠΣ του 2016-2017 επιδιώχθηκε το ΜτΘ να έχει περισσότερο γνωστικό χαρακτήρα και να αποσκοπεί στον θρησκευτικό γραμματισμό. Τα συγκεκριμένα ΠΣ χαρακτηρίστηκαν ως μη ομολογιακά και μονοθρησκευτικά, δίχως κατηχητικό προσανατολισμό (Κουκουνάρας

Λιάγκης, 2018β). Η έρευνα, όμως, έδειξε ότι ακόμη και αυτά τα ΠΣ είχαν έντονο ομολογιακό χαρακτήρα, ενώ θα μπορούσαν να γίνουν περισσότερα «ανοίγματα» στις άλλες θρησκείες (Καραμούζης & Τσιρέβελος, 2020). Τα συγκεκριμένα ΠΣ βασίστηκαν σε μια καθαρά παιδαγωγική κατεύθυνση. Αξιοποίησαν σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους σε ένα κονστрукτιβιστικό πλαίσιο διδασκαλίας (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2019) και πρόσφεραν τη δυνατότητα, οι μαθητές/μαθήτριες να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν (Diewey, 1980; Kalantzis & Cope, 2013).

Μια μικρή ομάδα χριστιανών ορθοδόξων και μέλη της Ένωσης Αθέων προσέφυγαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ) για τα συγκεκριμένα ΠΣ. Οι προσφυγές είχαν διαφορετικά κίνητρα και στόχους. Η μικρή ομάδα των Ορθοδόξων προσέφυγε στο ΣτΕ, επειδή θεώρησε ότι το ΜτΘ είχε «θρησκευιολογικό» χαρακτήρα, ενώ μέλη της Ένωσης Αθέων, επειδή το ΜτΘ διακρινόταν για τον κατηχητικό του χαρακτήρα. Τελικά, η απόφαση έκρινε ότι τα συγκεκριμένα ΠΣ αντίκεινται στις διατάξεις του Συντάγματος περί θρησκευτικής συνείδησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι μία ομάδα Συμβούλων μειοψήφησε, τονίζοντας ότι τα Προγράμματα Σπουδών δεν αντιτίθενται στη διδασκαλία της Ορθόδοξης Παράδοσης, ενώ αναδεικνύουν τον σεβασμό στις θρησκευτικές ετερότητες και την αντιμετώπιση του φονταμενταλισμού (ΣτΕ, 2019). Οι θέσεις της μειοψηφίας θεωρούμε ότι συμπίπτουν με τις προτάσεις μας σε παλαιότερη μελέτη (Καραμούζης, 2009).

Μετά την απόφαση του ΣτΕ, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων προχώρησε στη δημιουργία των Μεταβατικών ΠΣ το 2020. Το 2022, με απόφαση του ΣτΕ, η Πολιτεία καλείται «να θεσπίσει ένα ισότιμο μάθημα συναφούς περιεχομένου για τους μαθητές που απαλλάσσονται από το υποχρεωτικό μάθημα των θρησκευτικών, σύμφωνα με την ερμηνεία των συνταγματικών και υπερνομοθετικών διατάξεων της ΕΣΔΑ που δόθηκε με τις προαναφερθείσες αποφάσεις του Δικαστηρίου» (ΣτΕ, 2022).

Σε κάθε περίπτωση, τα ΠΣ του ΜτΘ δεν αποτέλεσαν σε καμία ιστορική περίοδο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος προϊόντα δημόσιας διαβούλευσης για το περιεχόμενο και τον ρόλο του συγκεκριμένου μαθήματος και όποια κοινωνική-ιστορική ανάλυση που σχετίζονταν με το μάθημα αυτό δεν λαμβάνονταν υπόψη. Αντίθετα, τα χαρακτηριστικά του καθορίζονταν και επιβάλλονταν ιδεολογικοπολιτικά από νομικά κείμενα και πολιτικές αποφάσεις, με αποτέλεσμα το ΜτΘ να στερείται εκσυγχρονισμού και ανανέωσης. Σήμερα, έχει ήδη ξεκινήσει ο προβληματισμός για το πλαίσιο αυτού του «άλλου»-ισότιμου μαθήματος των Θρησκευτικών, σύμφωνα με τις υποδείξεις του ΣτΕ (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2022 ΕΛΘΕ). Σε κάθε περίπτωση, προσφέρεται μια ευκαιρία για τη δημιουργία ενός εναλλακτικού και ισότιμου μαθήματος με εκείνου των Θρησκευτικών, το οποίο θα λάβει υπόψη του τις σύγχρονες συνθήκες του διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου, αλλά και τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα στον κόσμο της θρησκείας και της πλουραλιστικής κοινωνίας. Μέσα από τις συζητήσεις για το συγκεκριμένο μάθημα μπορεί κάποιος να κατανοήσει τις μορφές ιδιοποίησης των νοηματικών σχέσεων που σχετίζονται με τη θρησκεία και το περιεχόμενό της στην ελληνική κοινωνία. Αναμφίβολα, οι διαφορετικές απόψεις για τη θρησκευτική αγωγή και οι πολλαπλοί ρόλοι, παλαιοί και νέοι που καλείται να υιοθετήσει, όπως εθνικοθρησκευτικοί, κοινωνικοπολιτικοί, ηθικοπλαστικοί, διεπιστημονικοί, διαθρησκευτικοί κ.α., αναδεικνύουν τις πολλαπλές μορφές εννομάτωσης του περιεχομένου της θρησκείας στην ελληνική κοινωνία, συνέπεια της κοινωνικο-ιστορικής της πορείας και της θεσμικής της συγκρότησης.

4. Διεπιστημονικός σχεδιασμός των Προγραμμάτων Σπουδών Θρησκευτικής Εκπαίδευσης

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από πολυμορφία. Οι παράγοντες διαμόρφωσης αυτών των κοινωνιών συνδέονται με τη μετανάστευση, το προσφυγικό, τις δυνατότητες που προσφέρουν οι τεχνολογίες και την παγκοσμιοποίηση. Βέβαια, η μετακίνηση πληθυσμών, οι πολιτισμικές επαφές, η πολυπολιτισμικότητα και η διαπολιτισμική επικοινωνία δεν αποτελούν νέο φαινόμενο στην Ιστορία, αλλά μια διαχρονική εξέλιξη (Γκόβαρης, 2011).

Σε κάθε περίπτωση, οι διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες επηρεάζουν και την εκπαίδευση (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2018). Το σύγχρονο σχολείο στην ελληνική επικράτεια

αποτελείται από μαθητές/μαθήτριες που είναι φορείς διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων. Οι θρησκείες αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές και νοηματοδοτήσεις του κόσμου (Καραμούζης, 2015), ενώ και η θρησκευτική έκφραση είναι διαρκώς σε αλληλεπίδραση με τις άλλες πολιτιστικές διαστάσεις (Μάγος, 2022).

Εξάλλου, οι θρησκείες μέχρι και σήμερα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον κοινωνικό χώρο. Ακόμη και σε εκκοσμικευμένες κοινωνίες οι βάσεις του πολιτισμού πολλές φορές είναι θρησκευτικές (Γιαννουλάτος, 2015). Επιπρόσθετα οι μετανάστες/πρόσφυγες που προέρχονται από χώρες τη Ασίας και της Αφρικής σύμφωνα με έρευνες φαίνεται να διατηρούν περισσότερο τις θρησκευτικές τους παραδόσεις και υποχρεώσεις στις χώρες εγκατάστασης (Connor&Koenig 2013).

Με βάση αυτά τα στοιχεία φανερώνεται η αναγκαιότητα της ΘΕ, ως μαθήματος κατανόησης του διαφορετικού, ακριβώς επειδή η πολυθρησκευτικότητα ουσιαστικά αποτυπώνει την ίδια μορφή της πλουραλιστικής κοινωνίας που είναι διαρκώς σε εξέλιξη (Davie, 2010, 349). Συνεπώς καθίσταται αναγκαία η διαμόρφωση ΠΣ, τα οποία να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες, στις δημοκρατικές αξίες και στις συμπεριληπτικές στάσεις ζωής, όπως άλλωστε επισημαίνεται και από το Συμβούλιο της Ευρώπης (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2009).

Αυτός ο προσανατολισμός της ΘΕ οδηγεί τον μαθητή/τη μαθήτρια στην επιστημονική μελέτη του θρησκευτικού φαινομένου και στην ιστορική-διαχρονική ερμηνεία των θρησκευτικών γεγονότων (Hirst, 2010). Το ΜτΘ αποκτά καθαρά γνωστικό και αντικειμενικό χαρακτήρα, ενώ αποκλείεται ο κατηχητικός. Πολύ περισσότερο, αναδεικνύεται ο κριτικός στοχασμός, τον οποίο μόνο το περιβάλλον του σχολείου εγγυάται. Αυτό συμβαίνει, επειδή «στο τυπικό περιβάλλον του σχολείου, οφείλουν να συστεγαστούν η ποικιλομορφία της γνώσης με την πολυμορφία των θρησκειών και των θρησκευτικών πεποιθήσεων» (Καραμούζης Αθανασιάδης, 2011). Σύμφωνα με τον Jackson, η ΘΕ χρειάζεται να οδηγήσει τον μαθητή/τη μαθήτρια στον γόνιμο προβληματισμό και την κατανόηση της δικής τους θέσης στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία, αναδεικνύοντας πανανθρώπινες αξίες (Jackson, 2016). Οι μαθητές/μαθήτριες μέσα από κατάλληλα περιβάλλοντα μάθησης και τεχνικές διδασκαλίας έχουν τη δυνατότητα, βιωματικά, να ανακαλύψουν και να αποτιμήσουν τη θρησκευτική γνώση και να τη συνδέσουν με τις πανανθρώπινες αξίες (Μητροπούλου, 2021). Η προοπτική αυτή προσδίδει ελευθερία στον διάλογο, υπερβαίνει τους δογματισμούς και συμβάλλει στην πολύπλευρη καλλιέργεια των μαθητών/μαθητριών μέσα από την αλληλεπίδραση και τη δημιουργικότητα (Καραμούζης, 2015).

Ένα βασικό ερώτημα σχετίζεται με το ρόλο της θεολογικής σκέψης, τους σκοπούς της και τους τρόπους οργάνωσης του περιεχομένου της, στον βαθμό που εμπλέκεται, όχι μόνο με τη διδακτική του συγκεκριμένου μαθήματος, αλλά και με την ιδεολογικοπολιτική συγκρότησή του, έχοντας ήδη διαμορφώσει μια ιστορική σχέση μαζί του. Η διερεύνηση της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας απαιτεί από τη θεολογική σκέψη να απαντήσει στο ερώτημα για το ποιος είναι ο ρόλος και ο σκοπός της θρησκείας σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο, ανεξάρτητα από τις δογματικές δεσμεύσεις. Συνακόλουθα, η μεταφορά των θρησκευτικών ερμηνευτικών σχημάτων στα σχολικά περιβάλλοντα μάθησης που εξακολουθεί να απασχολεί τη δημόσια συζήτηση σχετίζεται με την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, που το σχολείο διαμορφώνει με κριτήριο τις επιστημονικές θεωρίες και μεθόδους.

Με ποιον τρόπο, άραγε οι θρησκευτικές κατασκευές του παρελθόντος μπορούν να λειτουργήσουν σε ένα νέο αναπλαισιωμένο ερμηνευτικό σχήμα; Ποιος οφείλει να είναι ο χαρακτήρας και ο προσανατολισμός των ΠΣ ΘΕ, ώστε να δημιουργηθεί ένα πραγματικά ωφέλιμο μάθημα, που θα προετοιμάζει πραγματικά τα παιδιά να ζήσουν στη σύγχρονη πλουραλιστική και πολυθρησκευτική κοινωνία;

Εάν, λοιπόν, ο σκοπός του συγκεκριμένου μαθήματος δεν είναι να δημιουργεί πιστούς μίας ορισμένης θρησκείας, αλλά ελεύθερα σκεπτόμενους ανθρώπους, τότε η θεολογική σκέψη που σχετίζεται άμεσα με τη διδασκαλία του μαθήματος θα πρέπει να επαναδιαμορφώσει τους στόχους και το περιεχόμενό της, ώστε να συμπεριλάβει νέους τρόπους εννοημάτων του θρησκευτικού στοιχείου. Αυτή είναι και η διαφορά μεταξύ μιας κοινωνικο-ιστορικής θεμελίωσης της θρησκευτικής έρευνας και μιας ομολογιακής ερμηνείας της θρησκευτικής

συμπεριφοράς που προσεγγίζει τις θρησκευτικές μελέτες, τις θρησκευτικές ερμηνείες και συμπεριφορές μέσα από το κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο και όχι ανεξάρτητα από αυτό.

5. Η Κοινωνιολογία της Θρησκείας στην εκπαιδευτική διαδικασία

Τα επόμενα ΠΣ της ΘΕ ή τα ΠΣ ενός ισότιμου μαθήματος χρειάζεται να λάβουν υπόψη στον σχεδιασμό τις μεθοδολογικές και επιστημονικές αρχές των κοινωνικών επιστημών, όπως είναι η κοινωνική-ιστορική ανάλυση και η κοινωνιολογία της θρησκείας. Αυτός ο προσανατολισμός θέτει στο επίκεντρο την αλληλεπίδραση μεταξύ θρησκείας και κοινωνίας (Πέτρου, 2016) και προσφέρει τη δυνατότητα αντικειμενικής εξέτασης και πληροφόρησης των μαθητών/μαθητριών σχετικά με τον θρησκευτικό κόσμο. Επιπρόσθετα, συνδέει τους νέους με την ίδια την κοινωνία και τις ποικίλες αναπαραστάσεις της, κοινωνικές, πολιτισμικές, ηθικές.

Μια τέτοια καθαρά διεπιστημονική προσέγγιση είναι απαραίτητη σήμερα στην εκπαίδευση για να αναλύσει όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης ζωής, αλλά και να αξιοποιήσει τα κατάλληλα εργαλεία στην εκπαιδευτική πράξη (Ματσαγκούρας, 2009). Ιδιαίτερα, η Κοινωνιολογία της Θρησκείας συνεισφέρει σε ιδέες, αξίες και πεποιθήσεις, που βοηθούν τους μαθητές/τις μαθήτριες να απαντήσουν στα ζωτικά ερωτήματά τους, τα οποία δημιουργούνται ενόψει του κατακερματισμού της ζωής και των πολυπολιτισμικών προτύπων. Επίσης, εξετάζει και μελετά τα θρησκευτικά κοινωνικά και πολιτισμικά φαινόμενα που διαμεσολαβούνται από θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές (Imbachi, 2018:80) .

Συγχρόνως, η Κοινωνιολογία της Θρησκείας αναδεικνύει τις απαρχές του θρησκευτικού φαινομένου και της εξέλιξής του με τη γνώση των ποικίλων μορφών του θρησκευτικού και μη θρησκευτικού κόσμου, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων (Jackson, 2019). Με αυτόν τον τρόπο, η μακρο και μικρο-κοινωνιολογική ανάλυση αναδεικνύει τη συμβολή του θρησκευτικού κόσμου στη διαμόρφωση των κοινωνικών και πολιτισμικών κατασκευών, στην ανακάλυψη όψεων των σύγχρονων εκκοσμικευμένων κοινωνιών και τη σχέση τους με το θρησκευτικό φαινόμενο (Davie, 2010), όπως οι συλλογικές μνήμες και οι εθνικές ταυτότητες (Giddens & Sutton, 2020). Συνακόλουθα, η αξιολόγηση της θρησκευτικής πίστης αποκτά αντικειμενικό περιεχόμενο, αφού συνδέεται με τις μορφές κοινωνικής έκφρασης των ανθρώπων, μέσω των οποίων και εκδηλώνεται (Καραμούζης & Τσιρέβελος, 2020).

Ως εκ τούτου, η ΘΕ πρέπει να μελετά τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στη βάση θρησκευτικών εμπειριών και των συνδέσεων τους με συγκεκριμένα κοινωνικά συστήματα που επιδρούν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Επίσης, η ΘΕ στα σχολεία δεν εξαντλεί τη διαπραγμάτευση του θρησκευτικού φαινομένου σε κάτι ήδη καθιερωμένο, αλλά και στην εμφάνιση των νεωτερικών όψεων του, λαμβάνοντας υπόψη την αλλαγή του θρησκευτικού παραδείγματος από τη θεσμική στην ατομική θρησκευτικότητα (Imbachi, 2018).

Οι κοινωνικές επιστήμες, ως εμπειρικές επιστήμες, προσφέρουν τη δυνατότητα να κατανοήσει η θεολογική σκέψη τον σύγχρονο κόσμο και τη θρησκεία ως τμήμα των σχέσεων που συγκροτούν το περιεχόμενό του (Παπαγεωργίου, 2018). Από την άλλη, η Κοινωνιολογία, μελετώντας τον θρησκευτικό κόσμο και τις ποικίλες θεολογικές θέσεις, μπορεί να κατανοήσει καλύτερα την επίδραση της θρησκείας και τη δυναμική της στον σύγχρονο κόσμο (Paeth, 2016). Τα δεδομένα αυτά είναι χρήσιμα για τη ΘΕ, η οποία επιθυμεί να προετοιμάσει τους μαθητές/τις μαθήτριες για την πραγματική ζωή και να τους/τις οδηγήσει στην κατανόηση του σύγχρονου κόσμου.

Η αξιοποίηση των μεθόδων της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας στον εκπαιδευτικό χώρο συμβάλλει στην κατανόηση από τους μαθητές/τις μαθήτριες της διαμόρφωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, αλλά και στη σύνδεσή τους με ζητήματα, όπως είναι οι εθνικοί δεσμοί, η επικοινωνία και συνεργασία ανθρώπων διαφορετικής εθνικής καταγωγής, θρησκευτικής πίστης και κοινωνικής τάξης, οι σχέσεις των φύλων και η σεξουαλικότητα (Morris, 2020), αλλά και η τελετουργία ως συμβολική και κοινωνική έκφραση (Wittgenstein, 1990). Εξάλλου, η μελέτη της οργάνωσης των θρησκευτικών θεσμών και το ιδεολογικό-θεολογικό τους υπόβαθρο συμβάλλει στην περαιτέρω διερεύνηση του τρόπου που η θρησκεία επηρεάζει, αλλά και επηρεάζεται από την κοινωνική αλλαγή. Τα ζητήματα αυτά, αναμφίβολα,

συνδέονται με τη σχέση του θρησκευτικού κόσμου με την πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό, την τεχνολογία, την ηθική (Καραμούζης, 2015).

Μια εξίσου σημαντική συμβολή της κοινωνιολογικής διερεύνησης στη ΘΕ βοηθάει στην κατανόηση της ανάπτυξης του φονταμενταλισμού (Γιαννουλάτος, 2015), της σύνδεσής του με συντηρητικές και εθνικιστικές θέσεις και την περιστολή κάθε προοδευτικής και φιλελεύθερης ιδέας. Επομένως, το βασικό χρέος της εκπαίδευσης μέσα από το ΜτΘ είναι να αναδείξει τις εκτροπές του θρησκευτικού κόσμου, αλλά και ταυτόχρονα να προβάλλει στάσεις και πρακτικές που συνδέονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία, την αποδοχή της ετερότητας και οπωσδήποτε την αρμονική συμβίωση. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι αναγκαίο να αναδειχθούν θρησκευτικές ηθικές αξίες και πολιτισμικές ιδέες, οι οποίες λειτουργούν γόνιμα και εποικοδομητικά στις σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες και έχουν πολιτική αξία ως ενοποιητικές αρχές των διαφορετικών κοινοτήτων (Δραγώνα, 1995). Η κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε σε κοινωνιολογικό πλαίσιο να αξιοποιήσει τις προτάσεις του Hans Kung (1991) για τη διαμόρφωση μιας κοινά αποδεκτής σε γενικότερο πλαίσιο κοινωνικής ηθικής, καθώς και την ανάδειξη του κοσμοπολιτισμού κατά τον Beck (2006).

Το ζήτημα όμως που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι με ποιους τρόπους η κοινωνική-ιστορική ανάλυση του θρησκευτικού κόσμου μπορεί να είναι αποτελεσματική στη θρησκευτική εκπαίδευση στη σημερινή πολυθρησκευτική κοινωνία.

6. Κοινωνικές επιστήμες και Διαπολιτισμική- Διαθρησκειακή Αγωγή

Η σύγχρονη ΘΕ απαιτείται να λάβει υπόψη τις βασικές αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής και άρα τη διαθρησκειακή προσέγγιση. Μια τέτοια προσέγγιση στοχεύει στη γνωριμία του θρησκευτικού κόσμου μέσω των θρησκειών και όχι από την οπτική μιας θρησκείας, ακόμη και αν αυτή είναι η επικρατούσα. Στο σημείο αυτό απαιτείται να σημειωθεί ότι η επιλογή της διαθρησκειακής αγωγής συνδέεται με τον διαθρησκειακό διάλογο, τις ανθρωπολογικές διαστάσεις των θρησκειών (Morris, 2020) και τις προσπάθειες για την αρμονική συμβίωση των ετεροτήτων στον ίδιο τόπο (Τσιρέβελος, 2015).

Η αξιοποίηση της διαπολιτισμικής - διαθρησκειακής αγωγής στη ΘΕ επιδιώκει να οδηγήσει τους μαθητές/τις μαθήτριες να ανακαλύψουν τις βασικές θέσεις και τον πολιτισμό των διαφόρων θρησκειών και ειδικά των θρησκειών των συμμαθητών/συμμαθητριών τους. Αυτή η προσπάθεια υπερβαίνει την αποκλειστικότητα που προτάσσουν οι Μονοθεϊσμοί και αναδεικνύει την πολιτισμική αλληλεπίδραση μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων και ειδικά των τριών μονοθεϊστικών θρησκειών (Syeed & Hadsell, 2020: 2). Συγχρόνως, όμως, θέτει στο επίκεντρο την απόκτηση γνώσεων, την ανάπτυξη στάσεων και την καλλιέργεια δεξιοτήτων που συνδέονται με τον θρησκευτικό κόσμο, στοιχείων χρήσιμων για τη ζωή των μαθητών/μαθητριών.

Στον σημερινό, διαρκώς μεταβαλλόμενο, κόσμο και την πλουραλιστική κοινωνία η σύμπλευση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης με τη διαθρησκειακή αγωγή στη ΘΕ για να είναι αποτελεσματική απαιτεί την επιλογή συγκεκριμένων μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας. Το ζητούμενο είναι η ανακάλυψη της γνώσης με βάση τις εμπειρίες των μαθητών/μαθητριών (Tsirevelos, 2020), αλλά και η επανεξέταση παγιωμένων προσωπικών θέσεων (Jackson, 2016) με την αξιοποίηση της βιωματικής μάθησης (Kalantzis & Cope, 2013). Έτσι, η εκπαιδευτική διαδικασία οδηγεί στον κριτικό στοχασμό και στον πραγματικό μετασχηματισμό (de Souza, 2008). Όλη αυτή η διαδικασία, για να είναι αποτελεσματική πρέπει να περιλαμβάνει και δραστηριότητες που θα διευκολύνουν την αναστοχαστική λειτουργία μέσα από την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και τη δράση (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2019).

Η ΘΕ που θα συμπεριλάβει τα εργαλεία της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης και της διαπολιτισμικής-διαθρησκειακής αγωγής επικεντρώνεται στο να γίνει κατανοητό από τους μαθητές/μαθήτριες ότι οι δικές τους θρησκευτικές αντιλήψεις ή και γενικά οι θρησκευτικές θεωρήσεις δεν είναι οι μοναδικές πολιτισμικές κατασκευές, αλλά υπάρχουν και άλλες αντιλήψεις, εξίσου σεβαστές. Η καλλιέργεια του σεβασμού απέναντι στις θρησκευτικές ετερότητες και η μάθηση στον πολιτισμικό διάλογο αποτελεί επίσης ένα σύγχρονο αίτημα (Καραμούζης, 2007: 62), ενάντια στη βία, ενδοσχολική και δημόσια και στις όποιες

προσπάθειες καταβάλλονται για την αρμονική συμβίωση των ετεροτήτων (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2009. Τσιρέβελος, 2021).

7. Συμπεράσματα

Ο σύγχρονος πλουραλιστικός χαρακτήρας των κοινωνιών καθώς και η πολυθρησκευτική συνύπαρξη υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα της ΘΕ, η οποία μπορεί να καταστεί χρήσιμη στη ζωή των μαθητών/μαθητριών. Η αποτελεσματικότητα αυτής της εκπαίδευσης προϋποθέτει ένα μάθημα γνωστικού περιεχομένου, όπου τα παιδιά θα ανακαλύπτουν τη θρησκευτική γνώση, θα καλλιεργούν στάσεις και θα αναπτύσσουν δεξιότητες. Οι θρησκευτικές γνώσεις θα τα προετοιμάζουν για τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Το ζητούμενο είναι οι νέοι και οι νέες να υπερβούν στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις με θρησκευτικό υπόβαθρο, αλλά και να μάθουν να αντιμετωπίζουν τον φανατισμό και τον φονταμενταλισμό και κάθε ακρότητα που απειλεί την αρμονική συνύπαρξη των ετεροτήτων.

Η επίτευξη αυτού του στόχου προβάλλει την αξιοποίηση της κοινωνικο-ιστορικής ανάλυσης και των εργαλείων των κοινωνικών επιστημών στα ΠΣ της ΘΕ ή ενός ισότιμου μαθήματος. Άλλωστε, η ιστορικότητα του κόσμου είναι αυτή που καταγράφει τη θρησκεία και όχι το αντίθετο. Συνεπώς, οι κοινωνιολογικές προϋποθέσεις που συνιστούν την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας, οδηγούν αναγκαία στη μελέτη της θρησκείας και της θεολογίας προκειμένου να κατανοηθεί το θρησκευτικό γεγονός ως κοινωνικό γεγονός. Ειδικά η Κοινωνιολογία της Θρησκείας στη ΘΕ συμβάλλει στην αντικειμενική εξέταση της αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνίας και θρησκείας. Μια τέτοια εκπαίδευση μπορεί να είναι λειτουργική και χρήσιμη για τη ζωή των μαθητών/μαθητριών σύμφωνα με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της πλουραλιστικής κοινωνίας.

Η αποτελεσματικότητα αυτού του εγχειρήματος απαιτεί την εξέταση και τη διερεύνηση του θρησκευτικού κόσμου μέσα από τη διδασκαλία των ίδιων των θρησκειών και ακόμη περισσότερο από τον τρόπο που οι θρησκευόμενοι κατανοούν τη θρησκεία τους. Η θεολογική σκέψη ως προς αυτή την κατεύθυνση οφείλει να επαναπροσδιορίσει το περιεχόμενό της, αφού σ' έναν ορισμένο βαθμό εμπλέκεται με τη διδασκαλία του ΜτΘ και ταυτόχρονα εκφράζει τις εκλογικευμένες μορφές θρησκευτικής κατανόησης του κόσμου. Ας μη λησμονούμε επίσης ότι πολλές φορές η «επίσημη» θεολογική σκέψη ταυτίζεται με μονοδιάστατες θρησκευτικές διδασκαλίες που δικαιολογούν τις δομές εξουσίας στο εσωτερικό των θρησκευτικών κοινοτήτων, ενώ βρίσκεται σε διάσταση με τις προσωπικές αναπαραστάσεις που έχουν διαμορφώσει οι πιστοί. Αντιλαμβανόμεστε, λοιπόν, τη σύγχυση που επικρατεί όταν μεταφέρονται απόλυτες δογματικές αντιλήψεις στα σχολικά περιβάλλοντα μάθησης και προσπαθούν να επιβληθούν ως έγκυρες.

Βέβαια, η απλή παράθεση γνώσεων δεν αρκεί για την αποτελεσματικότητα αυτού του στόχου. Πολύ περισσότερο χρειάζεται η διαπολιτισμική- διαθρησκευτική αγωγή, η οποία θα αναδείξει τις κοινωνιολογικές προϋποθέσεις και το ανθρωπολογικό πλαίσιο των θρησκειών και των μελών τους. Σε αυτή τη διαδικασία, οι μαθητές/μαθήτριες χρειάζεται να γνωρίσουν τον θρησκευτικό κόσμο μέσα από τα μάτια των πιστών κάθε θρησκείας. Η αποτελεσματική αλληλεπίδραση που επισυμβαίνει, οφείλει να περιλαμβάνει την αποδοχή των αξιών, του τρόπου ζωής, των πολιτισμικών αναπαραστάσεων, των συμβολικών αποτυπώσεων και του ανθρωπολογικού πλαισίου κάθε θρησκείας. Η σε βάθος γνωριμία με τον άλλον, η διαδικασία διαλόγου και αποδοχής προϋποθέτουν τη βιωματική μάθηση και σύγχρονες τεχνικές διδασκαλίας και επιδιώκουν τον κριτικό στοχασμό, τον μετασχηματισμό και τον αναστοχασμό.

Μια τέτοια ΘΕ είναι αναγκαία για το δημόσιο σχολείο, γιατί εστιάζει στη γνωριμία, τη συνεργασία, τον διάλογο, την αλληλεπίδραση και τη δημιουργία σχέσεων. Κατά συνέπεια θέτει στις θρησκείες μια νέα αποστολή στην εποχή της μετανεωτερικότητας. Μέσω της ΘΕ και της διαπολιτισμικής αγωγής τις μετατρέπει από πεδία αντιπαλότητας σε γέφυρες ειρήνης και συμφιλίωσης, προάγοντας τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον πολιτισμό σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.

Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity.

Bellah, R.N. (2008). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley: University of California Press.

Berger, P. & Luckmann, T. (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Αθήνα: Νήσος.

Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.

Connor P. & Koenig M. (2013), Bridges and Barriers: Religion and Immigrant Occupational Attainment across Integration Contexts, *International Migration Review*, Vol 47, Nr 1, (3–38).

Crompton, R. (2008). *Class and Stratification: An introduction to current debates*. Cambridge: Polity.

Γιαννουλάτος, Α. (2015). *Συνύπαρξη: Ειρήνη, Φύση, Φτώχεια, Τρομοκρατία, Αξίες. Θρησκευολογική θεώρηση*, Αθήνα: Αρμός.

Γκόβαρης, Χ. (2011). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.

Davie, G. (2010). *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, μτφρ. Λίλιου, Ε. & Παπαγεωργίου, Ν. , Αθήνα: Κριτική.

deSouza, M. (2008). Education for transformation: meeting students' needs in changing contemporary contexts. *International Journal of Children's Spirituality*, 13 (1), (27-37).

Durkheim, E. (1965). *The elementary forms of the religious life*. New York: Free Press.

Durkheim, E. (1978). *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μτφρ. Λ.Μ. Μουσούρου, Αθήνα: Gutenberg.

Durkheim, E. (1994). *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, μτφρ. Λ. Μουσούρου, Αθήνα: Gutenberg.

Δραγώνα – Μονάχου, Μ. (1995). *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ellis, M. (1987). *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion Paperback*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

Friedman, T. L. (2012). *The Lexus and the olive tree: Understanding globalization* (2 έκδ.). New York: Picador.

Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change*, New York: Teachers College Press.

Giddens, A. & Sutton, P. (2020), *Κοινωνιολογία*, μτφρ. Θ. Βασιλείου, Γ. Γαλιάτσος, Β. Ζηκίδη, Γ. Μαραγκός, Απ. Πρίτσα, Αθήνα: Gutenberg.

Hirst, P. (2010). Knowledge and the Curriculum (International Library of the Philosophy of Education Vol. 12), A Collection of Philosophical Papers. Routledge.

Hervieu-Leger, D. (2006). In search of certainties: the paradoxes of religiosity in societies of high modernity. *The Hedgehog Review* 8 (1-2), 59. Ανάκτηση 31/12/2022 από <https://link.gale.com/apps/doc/A147513878/AONE?u=anon~155bc196&sid=googleScholar&xid=4041fa13>

Imbachi, C. (2018). Sociology of Religion and Religious Education. Flórez, C. D. B., & Vargas, Á. A. H. (Eds.). *Approaches to the Nature and Epistemological Foundations of Religious Education in Colombian Schools* (1st ed.), Ediciones USTA.

Jackson, R. (2016). *Religious Education for plural societies*. NY: Routledge.

Kalantzis, M., & B. Cope (2013). *Νέα Μάθηση. Βασικές αρχές για της επιστήμη της εκπαίδευσης* (μτφρ. Χ. Γιώργος). Αθήνα: Κριτική.

Καραμούζης, Π. (2004). *Κράτος, Εκκλησία και Εθνική Ιδεολογία στη Νεότερη Ελλάδα. Κλήρος, Θεολόγοι και Θρησκευτικές Οργανώσεις στον Μεσοπόλεμο*. Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Καραμούζης, Π. (2007). *Πολιτισμός και διαθρησκευτική αγωγή. Η συγκριτική διδακτική των θρησκειών και της θρησκευτικότητας στο σύγχρονο σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καραμούζης, Π. (2009). Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία, στο *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, Αθήνα: Σάκκουλας, (83-102).

Καραμούζης, Π. & Αθανασιάδης, Ηλ. (2011). *Θρησκεία, εκπαίδευση, μετανεωτερικότητα. Η θρησκευτική αγωγή στο σύγχρονο σχολείο*, Αθήνα: Κριτική.

Καραμούζης, Π. (2015). *Η Κοινωνιολογία της Θρησκείας μεταξύ Εκπαίδευσης και Κοινωνίας*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

Καραμούζης, Π. (2018). Η θρησκευτική αγωγή μεταξύ ενδοσχολικής λειτουργίας, θρησκευτικών αντιλήψεων και κοινωνικών πρακτικών του θρησκευτικού πεδίου. Μελέτη περίπτωσης, *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη* 2018 13 (1), (47-58).

Καραμούζης, Π., Φωκίδης, Ε., & Τσιρέβελος, Ν. (2019). Η αναγκαιότητα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: τα Προγράμματα Σπουδών και οι Διδάσκοντες. Μια πανελλήνια έρευνα, *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕλΘΕ)*, 2(1), (61-86).

Καραμούζης, Π. & Τσιρέβελος, Ν. (2020) Εκπαίδευση και κατάρτιση εκπαιδευτικών στη θρησκευτική αγωγή: Το παρόν και το μέλλον για το όραμα του Νέου Σχολείου, στο Λ. Σοφός, Μ. Δάρρα, Ας. Τσιμπιδάκη, Μ. Κλαδάκη, Απ. Κώστας (επιμ.), *Παιδαγωγικά Τμήματα και το μέλλον τους. Εκπαίδευση εκπαιδευτικών: Προκλήσεις και προοπτικές σε έναν κόσμο που αλλάζει*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Κογκούλης, Ι. (2016). *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2009). *Ο Θεός, ο δικός μου, ο δικός σου*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2015). *Επιστήμες της Παιδαγωγικής και πρώτη εφηβεία. Συμβολή στη διδακτική μεθοδολογία της θρησκευτικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Gutenberg.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2018). Η βραχεία ιστορία της «Διδακτικής των Θρησκευτικών» και το μέλλον της στη Θεολογική Σχολή Αθηνών. Στο *Πρακτικά Θεολογικού Συμποσίου, 180 Χρόνια Θεολογικών Σπουδών. ΕΚΠΑ*, Αθήνα: ΕΚΠΑ-Κοσμητεία Θεολογικής Σχολής, (539-550).

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2018β). Ομολογιακή και μη ομολογιακή Θρησκευτική Εκπαίδευση. Ποια σημασία μπορεί να έχουν οι όροι σήμερα; *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕλΘΕ)*, 1(1).

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2019), *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα; Μια πολυδιάστατη έρευνα σε ελληνικό περιβάλλον*, Αθήνα: Gutenberg.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2020). Η συμβολή της Κοινωνικής Παιδαγωγικής και της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στη διαχείριση των σύγχρονων συνθηκών της παγκοσμιοποίησης, της μετακίνησης πληθυσμών και της πολυπολιτισμικότητας. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕλΘΕ) / Greek Journal of Religious Education*, 3(1), (67-109).

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2022). Το “άλλο” Μάθημα Θρησκευτικών. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕλΘΕ)*, 5(2), (9-14).

Kung, H. (1991). *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic*. London: Crossroad Publishing Company.

Μάγος, Κ. (2020). *Το πέταγμα του Ερόλ. Κριτική διαπολιτισμική εκπαίδευση στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία*, Αθήνα: Gutenberg.

Maffesoli, M. (1995). *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. London: Sage.

Ματσαγγούρας, Η. (2009). *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Παιδαγωγικής*. Αθήνα: Gutenberg.

Μητροπούλου, Β. (2021). *Ψηφιακός θρησκευτικός γραμματισμός. Σχεδιάζοντας την θρησκευτική εκπαίδευση στο σύγχρονο σχολείο*. Θεσσαλονίκη: Ostracon Publishing.

Morris, B. 2020. *Εισαγωγή στην ανθρωπολογία των θρησκειών*, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Ηριδανός.

Paeth, S. (2016). The theological uses of sociology. *Critical Research on Religion*, Vol. 4(3), (274-278).

Παπαγεωργίου, Ν. (2018). *Η θρησκεία στη μεταπολίτευση. Όρια και αμφισημίες*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.

Παπαρίζος, Α. (2001). *Θεός, Εξουσία και Θρησκευτική Συνείδηση. Τα γενικά, μετατρεπτικά και ερωτικά ενδιάμεσα και η κοινωνία του ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Πέτρου, Ι. (2016). *Κοινωνιολογία*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.

Slade, D. (2020). What is the Socio-Historical Method in the Study of Religion? *Socio-Historical Examination of Religion and Ministry*. Vol. 2, Is. 1, (1-15).

Συμβούλιο της Επικρατείας. (2022). «1478/2022 - Ακύρωση κοινής υπουργικής απόφασης, καθ' ο μέρος με αυτήν ρυθμίζεται η απαλλαγή των μαθητών/μαθητριών από το μάθημα των Θρησκευτικών, διότι πριν από την έκδοσή της δεν τηρήθηκε, ως ουσιώδης τύπος, η παροχή γνώμης της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα». Ανάκτηση 31/12/2022 από <https://lawnet.gr/law-news/ste-ol-1478-2022>

Συμβούλιο της Επικρατείας. (2019). Αναλυτική περίληψη των 1749 και 1750/2019 αποφάσεων της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ανάκτηση 31/12/2022 από <http://www.adjustice.gr/>

Syeed, N. & Hadsell, H. (2020). *Critical Perspectives on Interreligious Education*. Boston: Brill Rodopi.

Τσιρέβελος, Ν. (2020). «Θρησκευτική εκπαίδευση και Θρησκευτικές ετερότητες. Το πέρασμα από την εθνικιστική κατανόηση της θρησκείας στην οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας και τον θρησκευτικό πλουραλισμό», *ΣΥΜ-ΒΟΛΗ*, τεύχ. 6-7, (65-84).

Tsirevelos, N. (2020). *Edukimifetar, Deshmia e KrishteredheTecnologjia e Komunikimitdhe Informacionit (Religious Education, Christian Witness and ICTs)*, Shen Vlash: DepartamentiiTheologjisedheKultures, KolegjiUniversitarLogos.

Τσιρέβελος, Ν. (2021). «Η θρησκευτική εκπαίδευση απέναντι στις προκλήσεις της πανδημίας: Βασικές όψεις για ένα διαδραστικό μάθημα στην εξ αποστάσεως επικοινωνία», *Λάρισα: 7^ο Διεθνές Συνέδριο για την προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας*, Β', 969-976.

Wittgenstein, L. (1990). *Γλώσσα – Μαγεία – Τελετουργία*, μτφρ. Κ. Κωβαίος, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Ζαμπέτα. Ε. (2003). *Σχολείο και θρησκεία*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Weber, M. (1992). *The Protestant ethic and the spirit of Capitalism*. London: Allen & Unwin.

Wetherell, C (1998). "Historical Social Network Analysis", *International Review of Social History*, Vol. 43, (125-144).